

Wielokulturowa substancja zabytkowa w krajobrazie pogranicza Lubelszczyzny a możliwości jej wykorzystania dla rozwoju turystyki

Multi-cultural monuments in the landscape of Lubelskie borderland and possibilities of their use for tourism development

Joanna Szczęśna

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Instytut Nauk o Ziemi, Pracownia Dydaktyki Geografii,
e-mail:joannaszczesna@tlen.pl

Abstract: Lublin province in relation to its border location has a rich multi-cultural tradition arising from living in these areas, the representatives of various nationalities and religions. In the landscape of Lubelskie borderland there are many historical and cultural objects of the region heritage in the form of sacred architecture, cemeteries, industrial, farm, residential and public buildings. Especially east - border of the province is characterized by its wealth and variety of multicultural monuments. They are an excellent basis for the development of tourism, provided their adaptation for the needs of tourism. Landscape values are not the only factor, however, and sufficient to ensure the development of the tourism. This article present the characteristics of the multicultural landscape of the eastern part of the Lublin province and discussed the opportunities and obstacles for development of tourism on the basis of these resources.

Słowa kluczowe: wielokulturowość, zabytki, turystyka, samorząd lokalny

Key words: multicultural, monuments, tourism, local government

Wprowadzenie

Lubelszczyzna, rozumiana w niniejszym opracowaniu jako obszar województwa lubelskiego, stanowi pod względem kulturowym teren wyjątkowy. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest położenie regionu i jego złożona historia.

Lubelszczyzna zawsze miała charakter pograniczny, nie tylko w sensie administracyjno-politycznym, ale przede wszystkim w sensie etnicznym, językowym, religijnym i gospodarczym.

Region lubelski stanowił od wieków i stanowi po dzień dzisiejszy granicę pomiędzy cywilizacją Europy Zachodniej i Wschodniej. Od XI wieku na jego wschodnich rubieżach ukształtowała się etniczna i językowa granica między „żywołem” polskim i ruskim, a także granica religijna wpływów Rzymu i Bizancjum. Zwłaszcza obszary wschodniej Lubelszczyzny były przedmiotem częstych sporów przygranicznych i zmieniały swoją przynależność, co z kolei prowadziło do zmian narodowościowych, religijnych i kulturowych na tych terenach (Gnot 1974).

Znakomite położenie komunikacyjno-handlowe Lubelszczyzny sprzyjało ożywionej międzynarodowej wymianie towarowej, która odbywała się podczas wielkich jarmarków – głównie w miastach. Krzyżowały

się tu szlaki handlowe prowadzące z Zachodu na Wschód i znad Morza Czarnego nad Morze Bałtyckie oraz szlak królewski z Wilna do Krakowa, łączący po unii z Wielkim Księstwem Litewskim dwie stolicy Rzeczypospolitej. Takie położenie sprzyjało rozwojowi ośrodków ulokowanych w pobliżu traktów komunikacyjnych i osiedlaniu się w nich kupców i rzemieślników z całej Europy (Krzykała et al. 1965). Za panowania Jagiellonów bardzo wzrosło znaczenie polityczne i gospodarcze Lubelszczyzny, co spowodowało napływ przedstawicieli różnych klas społecznych i narodowości dając impuls do wszechstronnego rozwoju regionu. Tolerancja religijna Rzeczypospolitej stanowiła czynnik wzmagający jeszcze proces osiedlania się przedstawicieli różnych wyznań na terenie Lubelszczyzny. Od XVI wieku region zamieszkiwało kilkanaście różnych narodowości, między innymi: Włosi, Niemcy, Holendrzy, Żydzi, Rusini, Czesi, Francuzi, Szkoci, Anglicy, Grecy, Ormianie. Ludność ruska i żydowska zamieszkiwała Lubelszczyznę na trwałe aż do II wojny światowej, w wielu miastach stanowiąc większość obywateli. Obok siebie funkcjonowały świątynie: rzymskokatolicka, prawosławna, unicka, grecka, ormiańska, judaistyczna, protestancka, muzułmańska (Mencel 1974). Ta wielonarodowość i wielowyznaniowość Lubelszczyzny wytworzyła tutaj specyficzną, niespotykaną w innych regionach Europy mozaikę kulturową, na którą składa się zarówno kultura duchowa, jak i bogactwo obiektów materialnych stanowiących świadectwo ciekawej, wielokulturowej przeszłości tego obszaru. Istniejące zasoby mogą stanowić doskonale pole dla rozwoju wielu odmian turystyki, adresowanej zarówno dla turystów krajowych jak i zagranicznych.

Cel, metoda i obszar badań

Celem niniejszego opracowania jest ocena możliwości wykorzystania obiektów zabytkowych, stanowiących pozostałości wielokulturowych tradycji regionu dla potrzeb turystyki. Analizie poddano obiekty znajdujące się w rejestrze Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków, w katalogu zabytki nieruchome (www.kobidz.pl). Na podstawie rejestru wydzielono kategorie obiektów, a w oparciu o obserwacje terenowe i zasoby informacyjne urzędów gmin określono ich stan obecny, sposób zagospodarowania oraz potencjalne możliwości wykorzystania na potrzeby turystyki. Badaniem objęto obiekty zabytkowe znajdujące się na terenie pięciu powiatów województwa lubelskiego, położonych wzdłuż granicy państwowej: powiatu bialskiego, włodawskiego, chełmskiego, hrubieszowskiego i tomaszowskiego (ryc. 1). Jest to obszar pogranicza, gdzie proces przenikania się kultur przebiegał najintensywniej i pozostawił po sobie liczne i dobrze czytelne ślady w postaci obiektów zabytkowych różnych kategorii. Jednocześnie obszar wschodniej Lubelszczyzny jest jednym z bardziej zapóźnionych gospodarczo regionów Polski, dla którego rozwój turystyki wydaje się być szansą na przyszłość.

Ryc. 1. Powiaty przygraniczne na tle województwa lubelskiego.
Fig. 1. Border districts on the background of the Lublin province

Obiekty zabytkowe w powiatach przygranicznych województwa lubelskiego

W pogranicznej części Lubelszczyzny zachowało się wiele zabytkowych obiektów materialnych świadczących o wielowyznaniowym i wielonarodowym charakterze tej części regionu (Tab.1). Obiekty te ze względu na swoje przeznaczenie można zaliczyć do kilku kategorii. Są to:

- obiekty sakralne
- obiekty mieszkalne
- zabudowania gospodarcze
- obiekty użyteczności publicznej
- obiekty militarne
- miejsca pamięci
- zabytkowa zielen.

Na terenie wschodniej Lubelszczyzny nie ma prawie w ogóle obiektów przemysłowych, ponieważ ta dziedzina gospodarki nigdy nie rozwinęła się tutaj na większą skalę. Od wieków region ma tradycje rolnicze i handlowe.

Najliczniej reprezentowaną grupę obiektów zabytkowych na analizowanym obszarze stanowią świątynie i zespoły zabudowań świątynnych, żydowskie synagogi i domy modlitwy, kaplice oraz elementy infrastruktury sakralnej np.: dzwonnice, ogrodzenia i bramy. W rejestrze zabytków KOBiDZ znajduje się 212 obiektów z tej grupy. Największą grupę świątyń reprezentują kościoły rzymskokatolickie, natomiast porównywalnie duży zespół stanowią cerkwie unickie. Wschodnia Lubelszczyzna na skutek unii prawosławia z katolicyzmem, zawartej w Brześciu w 1595 r., przeszła znaczne przeobrażenia religijne - większość wyznawców prawosławia przeszła na grekokatolicyzm, stąd tak duża liczba cerkwi unickich na tym terenie. W okresie zaborów sytuacja znowu się zmieniła, prawosławie wypierało grekokatolicyzm. Tym przeobrażeniom świątynie pogranicza zawdzięczają swój niepowtarzalny charakter. Te same obiekty w różnych okresach służyły wyznawcom różnych religii w związku z czym w

ich architekturze i wystroju występują równocześnie elementy charakterystyczne dla kilku religii. Przykładem takiego połączenia stylów jest np. Bazylika Narodzenia NMP w Chełmie (ryc. 2), która kilkakrotnie zmieniała charakter. Obecnie pełni funkcję świątyni rzymskokatolickiej, ale w jej nawie głównej znajduje się ikona bizantyjska, a wieże wieńczą cebulaste helmy typowe dla świątyń prawosławnych.

W powiatach przygranicznych znajduje się duża ilość nekropolii o statusie zabytków. Są to zarówno cmentarze cywilne różnych wyznań (w tym wielowyznaniowe), jak i cmentarze wojenne (powstańcze, z wojen napoleońskich, I i II wojny światowej), mieszczące mogiły żołnierzy różnych narodowości.

Zabytkowe obiekty tworzą często całe kompleksy przestrzenne złożone z kilku budynków o różnym przeznaczeniu, wkomponowanych w artystycznie rozplanowaną zieleń parku lub ogrodu. Wśród zespołów krajobrazowych i architektonicznych dominują renesansowe i barokowe zespoły dworskie i pałacowe, projektowane przez najwybitniejszych, działających w Polsce architektów, między innymi Pawła Antoniego Fontanę i Chrystiana Piotra Aignera. Obiektów tego typu jest na omawianym obszarze ponad 70, pochodzą one przede wszystkim z XVII w. oraz z przełomu XIX i XX w., kiedy to na Lubelszczyźnie lawinowo powstawały mniejsze i większe rezydencje szlacheckie oraz magnackie (Rolska-Boruch 2002). Rezydencjom towarzyszyły ogrody w stylu francuskim albo tzw. parki krajobrazowe w stylu angielskim, których założenia są czytelne we współczesnym krajobrazie i tworzą kompleksy pięknego starodrzewu, w którego składzie spotykane są często gatunki importowane, nie występujące na Lubelszczyźnie w warunkach naturalnych np. dąb czerwony, orzech czarny czy klon srebrzysty. Do najstarszych obiektów zabytkowych o charakterze rezydencjalnym ale i obronnym należą pozostałości zamków w Sielcu, Kryłowie i Krupych.

Oprócz założeń pałacowych i dworskich w powiatach wschodnich województwa lubelskiego występują zabytkowe zespoły seminaryjne i klasztorne – rzymskokatolickie, unickie oraz prawosławne.

Do pozostałych obiektów zabytkowych znajdujących się na pograniczu należą zabudowania gospodarcze np.: młyny wodne, wiatraki, spichlerze, stajnie, gorzelnie, wieżyczki wodne; budynki użyteczności publicznej takie jak szkoły, szpitale, urzędy, domy zajezdne oraz spora ilość obiektów o charakterze militarnym, przede wszystkim fortyfikacje Twierdzy Brzeskiej, znajdujące się w powiecie bialskim. Oprócz tego status zabytków posiadają pojedyncze domy mieszkalne zarówno miejskie jak i wiejskie, miejsca martyrologii oraz całe układy osadnicze i komunikacyjne.

Ryc. 2. Bazylika Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Chełmie (autor J. Szczęсна)

Fig. 2. Basilica of the Nativity of the Blessed Virgin Mary in Chełm (author J. Szczęсна)

Analizując zarówno ilość, jak i zróżnicowanie obiektów zabytkowych na terenie przygranicznych powiatów województwa lubelskiego można stwierdzić, że dziedzictwo kulturowe tego obszaru jest bogate i stanowić może dużą atrakcję dla przyjezdnych (Tab.1).

Tab. 1. Obiekty zabytkowe w powiatach przygranicznych województwa lubelskiego

Tab. 1. Monuments in the border districts of the Lublin province

Typ obiektu	Liczba obiektów
Świątynie i zespoły świątyń	
rzymskokatolickie	57
unickie	54
prawosławne	31
ewangelicko-augsburskie	1
Synagogi	7
Kaplice	21
Infrastruktura sakralna	41
Cmentarze	
rzymskokatolickie	41
unickie	31
prawosławne	17
muzułmańskie	2
judaistyczne	2
ewangelicko-augsburskie	2
wielowyznaniowe	7
wojenne	23
Zespoły architektoniczne i krajobrazowe	
pałacowe	23
dworskie	52
zamkowe	5
folwarczne	6
klasztorne i seminaryjne	10
osiedla mieszkaniowego	2
budynków wojskowych	1
budynków użyteczności publicznej	6
architektoniczno-krajobrazowy	3
Inne obiekty	
Budynki gospodarcze	17
budynki użyteczności publicznej	22
domy mieszkalne	17
elementy architektury	2
elementy fortyfikacji	12
zabytkowa zieleni	20
podziemia	2
miejsca martyrologii	1
układ urbanistyczny	8
układ osadniczy wsi	2
układ komunikacyjny	1

Możliwości rozwoju turystyki w oparciu o obiekty zabytkowe

Zabytki kultury materialnej we wschodniej Lubelszczyźnie stanowią interesującą bazę dla rozwoju różnych odmian turystyki: kulturowej, sakralnej (w tym pielgrzymkowej), poznawczej (zwłaszcza szkolnej), sentymentalnej i tematycznej (Faracik et al. 2008).

Ze względu na niepowtarzalny charakter pogranicza Lubelszczyzny, stanowiącego jednocześnie pogranicze Unii Europejskiej, jego szczególny krajobraz, w którym obok siebie występują obiekty reprezentujące różne kultury i wyznania, może stanowić ono obszar atrakcyjny turystycznie dla szerokiego grona odbiorców: pasjonatów kultury i historii, młodzieży szkolnej oraz obcokrajowców zwłaszcza z Europy Zachodniej i Izraela. Ta ostatnia grupa turystów jest zresztą już od dawna silnie reprezentowana na Lubelszczyźnie. Wycieczki do miejsc martyrologii Żydów, w tym także tych na Lubelszczyźnie, stanowią bowiem obowiązkowy element edukacji młodzieży izraelskiej.

Obiekty zabytkowe są częściowo wykorzystane w ofercie turystycznej regionu. W oparciu o te najbardziej efektowne i charakterystyczne dla regionu wytyczono kilka szlaków turystycznych, które stanowią najmniej nakładowy element oferty turystycznej, są to: „*Szlak cerkiewny*”, „*Nadbużański szlak przyjaźni*” oraz „*Szlak pamiątek kultury żydowskiej*”, „*Szlak przenikania kultur*” i „*Szlak historyczny*”. Trzy ostatnie szlaki tylko w części przebiegają przez pograniczne województwa lubelskiego (*Szlakami dziedzictwa...* 2006).

Różnie przedstawia się sytuacja jeśli chodzi o dostępność samych zabytków dla potrzeb turystyki. Pierwszą grupę obiektów stanowią te, które z założenia pełnią funkcje turystyczne, najczęściej muzealne, hotelowe czy gastronomiczne. Na przykład w zabytkowym dworze w miejscowości Romanów, gdzie swoje dzieciństwo spędził Józef Ignacy Kraszewski, urządzono muzeum poświęcone pisarzowi. Barokowo-klasycystyczny dwór rodziny Du Chateau w Hrubieszowie przekształcono w Muzeum Regionalne im. St. Staszica, natomiast we Włodawie, w budynku Synagogi Wielkiej, znajduje się „Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego” (ryc.3) z obszerną kolekcją judaików. W miejscowości Hola w powiecie włodawskim zorganizowano niewielki skansen wsi prawosławnej na bazie oryginalnej osady (ryc.4), natomiast w okolicach Janowa Podlaskiego znajduje się sporych rozmiarów muzeum architektury drewnianej „Uroczysko Zaborek”, które stanowi przykład zanikającego krajobrazu dawnej wsi podlaskiej. Kompleks w Zaborku jest świetnym przykładem połączenia funkcji muzealnych i hotelowych, ponieważ część obiektów skansenu jest wykorzystywana na potrzeby gastronomiczno-noclegowe, a także konferencyjne.

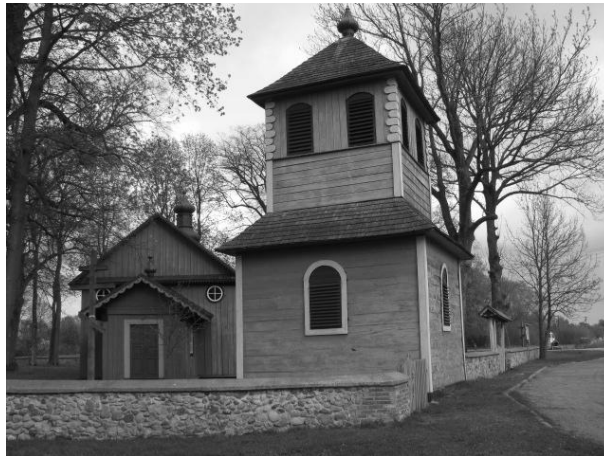
Grupę obiektów najbardziej dostępnych dla zwiedzających i pielgrzymów stanowią świątynie i mniejsze obiekty sakralne, mimo że nie są to z założenia obiekty turystyczne. Większość z nich na ogół nie zmieniła przeznaczenia i pełni swoją funkcję religijną nieprzerwanie, nawet w przypadku zmiany wyznania. Obiekty te są także w najlepszym stanie technicznym, ponieważ znajdują się pod stałą opieką wiernych i instytucji kościelnych. Świątynie wschodniej Lubelszczyzny odznaczają się niezwykłą urodą, bogactwem wystroju i zróżnicowaniem architektury. Szczególną atrakcją, często występującą na tym obszarze, stanowi fakt, że w jednej miejscowości można podziwiać obiekty sakralne reprezentujące różne wyznania i style architektoniczne.

Drugą grupę zabytków stanowią takie, w których funkcja turystyczna ma charakter uzupełniający i wtórny w stosunku do funkcji podstawowej pełnionej przez dany obiekt. Przykładem takich obiektów są: zespół dworski w Grabanowie mieszczący Ośrodek Doradztwa Rolniczego oraz restaurację i częściowo udostępniony do zwiedzania; neoklasycystyczny dwór w Roskoszy, w którym znajduje się Europejskie Centrum Kształcenia OHP oraz centrum hotelowo-konferencyjne, a także założenie klasycystyczne stajni w Wygodzie koło Janowa Podlaskiego, słynące w świecie z hodowli koni czystej krwi arabskiej -

jego obiekty są dostępne dla turystów, istnieje możliwość zwiedzania z przewodnikiem oraz skorzystania z niewielkiej bazy noclegowo-gastronomicznej.

Ryc. 3. Synagoga Wielka we Włodawie (autor J. Szczęsna)
Fig. 3. Great Synagogue in Włodawa (author J. Szczęsna)

Ryc. 4. Skansen wsi prawosławnej w Holi (autor J. Szczęsna)
Fig. 4. Orthodox heritage village Holi (author J. Szczęsna)

Duża część obiektów zabytkowych jest wyłączona z użytkowania turystycznego albo możliwości ich zwiedzania są znacznie ograniczone. Główne przyczyny takiego stanu rzeczy to:

- typ własności;
- pełnione funkcje użytkowe;
- zły stan techniczny obiektów;
- ograniczona aktywność gmin w zakresie dostosowania do potrzeb turystyki.

Po II wojnie światowej, kiedy upaństwowiono prywatne majątki, większość obiektów posiadających obecnie status zabytków przeszło w posiadanie Skarbu Państwa. Dotyczy to w szczególności rezydencji szlacheckich i magnackich. W ich zabudowaniach lokowano organizacje państwowe i

publiczne, urzędy lub przeznaczano na funkcje społeczne. Po zmianach ustrojowych część z tych obiektów wróciła w ręce prywatne, inne przeszły pod zarządek gmin, a pozostałe nadal są w posiadaniu Skarbu Państwa. Posiadane przez prywatnych właścicieli rezydencje (zwłaszcza dworskie) są często niedostępne dla turystyki, ponieważ po odremontowaniu są przeznaczane na własne potrzeby mieszkaniowe, tak jak w przypadku pięknego założenia dworsko-parkowego w Nosowie. Zdarzają się także sytuacje, w których koszt renowacji zabytku okazał się zbyt wysoki dla prywatnego właściciela i takie obiekty, niewykończone lub nieodremontowane niszczeją albo czekają na kolejnego kupca, przykładem mogą być pałace w Chylinie Wielkim i Cieleśnicy.

Duża część obiektów rezydencjalnych pełni funkcje wykluczające użytkowanie turystyczne np. domów opieki społecznej (neogotycki pałac w Kolanie, neorenesansowy pałac w Kozuli), placówek opiekuńczo-wychowawczych (eklektyczny dwór w Żalutyniu), szkół (eklektyczne założenie pałacowo-parkowe w Konstancynie) czy sanatoriów (zespół pałacowo-parkowy w Adam polu).

W zdecydowanie gorszym stanie technicznym niż budynki o przeznaczeniu mieszkaniowym są na ogół obiekty gospodarcze np.: spichlerze, wiatraki, młyny, budynki folwarczne czy wieżyczki wodne. Nie znajdujące prywatnego inwestora i niezagospodarowane przez gminy ulegają stałej destrukcji, więc ich atrakcyjność i dostępność dla turystów jest siłą rzeczy niska.

W niezadowalającym stanie technicznym jest także część zabytkowych nekropolii, zwłaszcza najstarsze cmentarze tatarskie, prawosławne i unickie oraz wojskowe. Zabytkowe, pisane często cyrylicą albo wielojęzyczne nagrobki bywają zaniedbane, niszczone, a teren wokół zarośnięty i trudno dostępny. Wyraźnie widać brak stałej troski o te obiekty. W roku 2008 Towarzystwo dla Natury i Człowieka zorganizowało obóz wolontariacki dla młodzieży pt.: *Cmentarze pogranicza*, podczas którego wykonywano dokumentację i porządkowano zaniedbane nekropolie prawosławne w Różance i Sobiborze oraz przygotowywano tablice informacyjne dla turystów. Takie działania są jednak niewystarczające, bo skala problemu jest duża, więc powinny mieć one charakter wielkoskalowy.

Władze gmin, posiadających na swoim terenie obiekty stanowiące potencjalną atrakcję turystyczną, nie podejmują często żadnych działań aby podnieść ich walory, czy choćby usprawnić dostęp do nich. W miejscowościach Krupie i Sielec znajdują się ruiny średniowiecznych zamków bastejowych - ciekawostka dla miłośników historii i budowli fortecznych. Jednak tereny wokół zamków są zaniedbane, zaśmiecone, niedostosowane do ruchu turystycznego. Brak jakiegokolwiek infrastruktury towarzyszącej w postaci tablic informacyjnych, dróg dojazdowych czy ścieżek spacerowych. Podobnych przykładów zaniedbania jest we wschodniej Lubelszczyźnie sporo, zwłaszcza w gminach wiejskich. Potencjał turystyczny obiektów zabytkowych jest zdecydowanie lepiej wykorzystany w miastach, które traktują turystykę jako istotną funkcję rozwoju, niż na terenach wiejskich.

W Europie Zachodniej już od dłuższego czasu rozwijają się zupełnie nowe trendy w zakresie wykorzystywania substancji zabytkowej i kulturowej w turystyce. Przykłady takich działań opisywali w swoich pracach m. in. J. Paczos (2006) i K. Widawski (2008), mają one ogólnie rzecz biorąc ożywić i odświeżyć ofertę turystyczną. W nawiązaniu do współczesnych trendów w obiektach organizować można:

1. bazę gastronomiczną oferującą potrawy tradycyjnej kuchni regionalnej;
2. placówki handlowe adresowane do turystów, oferujące regionalne produkty spożywcze, pamiątki lokalnego rękodziela, literaturę z zakresu historii i kultury regionu;
3. bazę noclegową z wystrojem nawiązującym do oryginalnych wnętrz dworskich lub chat wiejskich;
4. muzea tematyczne, ekomuzea (Widawski 2008) i izby regionalne;
5. placówki kultury – stanowiące bazę dla imprez kulturalnych, także tych nawiązujących do tradycji i historii regionalnej;
6. galerie sztuki;
7. ośrodki edukacyjne;
8. punkty informacji turystycznej;
9. skanseny w zabytkowych układach osadniczych.

W oparciu o stworzoną bazę materialną można organizować szereg imprez o charakterze kulturalnym, historycznym, sportowym, gastronomicznym związanych z tradycją i historią regionu. Można również wytyczyć większą ilość szlaków turystycznych, także krótszych – lokalnych np. *Szlak dworski*, albo *Szlak bitewny* oraz wyznaczyć i opracować ścieżki dydaktyczne o tematyce związanej z pograniczem.

Podsumowanie

Powiaty wschodnie województwa lubelskiego posiadają znaczne dziedzictwo materialne będące świadectwem wielokulturowej i wielowyznaniowej przeszłości tego obszaru. Wiele obiektów reprezentujących to dziedzictwo ma szczególną wartość historyczną i architektoniczną dlatego zostały one objęte ochroną. Obiekty te stanowią bardzo duży potencjał turystyczny, ale tylko ich nieznaczna część znajduje wykorzystanie w turystyce. Wiele nieużytkowanych obiektów zabytkowych mogłoby pełnić różnorakie funkcje turystyczne, jednak władze gmin nie przewidują dla nich takiej formy zagospodarowania lub nie posiadają środków na ich dostosowanie do potrzeb z tego zakresu. Z badań przeprowadzonych przez Tuckiego i Świecę (2008) wynika, że samorządy lokalne gmin położonych w powiatach przygranicznych Lubelszczyzny wykazują znikomą aktywność w zakresie promocji i rozwoju turystyki na swoich obszarach. Nawet gminy ocenione jako bardzo atrakcyjne pod względem turystycznym nie podejmują działań prowadzących do rozwoju tego sektora gospodarki. Niewielki jest także stopień wykorzystania środków wsparcia Unii Europejskich, mimo że w ostatnich latach dostępnych było kilka programów skierowanych na rozwój turystyki. Na tle pozostałych gmin pozytywnie wyróżniają się gminy Włodawa, Wola Uhruska i Hrubieszów, w których podejmowane są aktywne działania proturystyczne.

Obszar wschodniego pogranicza, zwłaszcza w granicach województwa lubelskiego, jest tradycyjnie regionem rolniczym i taki model działalności gospodarczej tkwi w świadomości społecznej, także władz samorządowych na tym terenie. To jest prawdopodobnie główna przyczyna braku inicjatywy w zakresie rozwoju turystyki, która stanowi bardziej współczesny model działalności gospodarczej dotąd w niewielkim stopniu praktykowany na tych terenach.

Dodatkową barierą rozwoju turystycznego wschodniej Lubelszczyzny jest ogólne niedoinwestowanie regionu, słabe drogi, niedosyt w zakresie bazy gastronomicznej i noclegowej, brak punktów informacyjnych.

Doświadczenia z innych regionów Polski (np. Dolnego Śląska) pokazują, że uaktywnienie substancji zabytkowej poprzez uruchamianie w nich funkcji turystycznych: noclegowych, gastronomicznych, muzealnych, czy kulturalno-oświatowych może przyczynić się do stworzenia unikatowego produktu o ponadnarodowym charakterze (Duda-Seifert 2008).

W przypadku wschodniej Lubelszczyzny dodatkowym walorem podnoszącym atrakcyjność tego obszaru jest wyjątkowe, słabo przekształcone środowisko przyrodnicze, mogące samo w sobie stanowić przedmiot zainteresowania turystów a także dające warunki do efektywnego wypoczynku. Można zatem stwierdzić, że warunki otoczenia na lubelskim pograniczu, zarówno kulturowe jak i przyrodnicze, są idealne dla rozwoju turystyki, która jest współcześnie jedną z prężniej rozwijających się gałęzi gospodarki na świecie. Dla lubelskiego pogranicza jest to dziedzina stwarzająca perspektywy intensywniejszego rozwoju i poprawy sytuacji ekonomicznej regionu. Aby jednak do tego rozwoju doszło konieczne są duże inwestycje finansowe, ale przede wszystkim zmiana mentalności społecznej, przyzwyczajień w zakresie sposobu gospodarowania i wyzwolenie kreatywności w wykorzystywaniu istniejących zasobów w celu tworzenia interesującej oferty turystycznej. W przypadku omawianego obszaru konieczne są nie tylko pomocowe programy finansowe, które zresztą od wstąpienia Polski w struktury Unii Europejskiej są dużo łatwiej dostępne, ale przede wszystkim programy popularyzatorskie i edukacyjne przygotowujące społeczeństwo do nowych sposobów gospodarowania.

Literatura

- Duda-Seifert M. 2008. Założenia Rezydencjalno-parkowe jako potencjał do wykorzystania w rozwoju turystyki na przykładzie Dolnego Śląska. *Turystyka w środowisku geograficznym* 10, ss. 41-49
- Gnot L. 1974. *Lubelszczyzna. Dzieje, ludzie, krajobrazy*. Wydawnictwo Lubelskie, Lublin, ss. 333.
- Faracik R., et al., 2008. Rodzaje i formy turystyki. In: *Turystyka*. 2008. Kurek, T. (red.). Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, ss. 539.
- Krzykała S., et al., 1965. *Województwo lubelskie*. In: *Miasta polskie w tysiącleciu*. 1965. Siuchniński, M. (red.) Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, ss. 686-740.
- Mencel T. (red.). 1974. *Dzieje Lubelszczyzny*. PWN, Warszawa, ss. 926.
- Paczos J. 2006. Przyszłość turystyki kulturowej na terenie Lubelszczyzny. In: *Walory turystyczne Euroregionu Bug jako czynnik aktywizacji gospodarczej i integracji społeczno-kulturowej w zjednoczonej Europie*. 2006. Bochenek, M., Godlewski, G. (red.). Akademia Wychowania Fizycznego, Warszawa, ss. 139-149.
- Rolska-Boruch I. 2002. *Z przeszłości kulturalnej Lubelszczyzny. Inwentarz topograficzno-rzeczowy zabytków województwa lubelskiego*. Wydawnictwo Gaudium, Lublin, ss. 367.
- Szlakami dziedzictwa kulturowego Regionu Lubelskiego*. 2006. Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, ss. 20.
- Tucki A., Świeca A. 2008. Rola samorządów lokalnych w rozwoju turystyki na przykładzie regionu lubelskiego. *Turystyka w środowisku geograficznym* 10, ss. 497-512.
- Widawski K. 2008. Współczesny model wykorzystania turystycznego walorów tradycyjnej kultury ludowej w Europie. *Turystyka w środowisku geograficznym* 10, ss. 207-219.
- www.kobidz.pl